

Apokalipse kuršu marē. Nacionālā teātra izrādes *Cilvēki laivās* recenzija

Režisores Ineses Mičules Nacionālajā teātrī iestudētā izrāde *Cilvēki laivās* ir ļoti tumša šī vārda tiešajā un pārnestajā nozīmē

TOMS ČEVERS

28. septembris

Alberts Bels savā liriski smeldzīgajā romānā *Cilvēki laivās* (1987), alegoriski vēstot par jau vairākus gadsimtus iepriekš asimilētajiem kuršiem, spriež par jebkuras mazas tautas, vispirms jau latviešu, valodas un nacionālās identitātes apdraudējumu lielvaras ēnā. Autors par piederību tautai runā klusināti, bez patosa, ar mīlestību un pietāti. Latvijas Nacionālais teātris, kurš uzņēmis kopt nacionālās vērtības skatuves valodā, jauno sezonu atklāj ar šovasar mūžībā aizsauktā rakstnieka darbu. Tā iestudēšana Lielajā zālē uzticēta režisorei Inesei Mičulei, kuras interpretācijā savas patības aizmiršana tiek saistīta pat ar fizisku iznīcību.

Tempļa interjers

Lasot romānu ar neatkarības laika bērna acīm, ir grūti noticēt, ka tas tapis padomju okupācijas apstākļos. Ne tikai tāpēc, ka sižetiski tam nav nekādu saišu ar padomju realitāti – koncentrētais teksts kā kuršu pēcteču dzīves hronika XIX gadsimta vidū plūst nepiespiests un pašpietiekams. Tam it kā nekas nav jāpierāda un nevienam nav jāpielāgojas.

Atceroties vidusskolas literatūras stundās lasītos romāna fragmentus, vēl ilgi pēc tam acu priekšā iznira tēlainas ainas. Tajās divi nepieredzētu jūtu samulsināti jaunieši no jūrmalas kāpām noraugās zilganā mēnessgaismā, vietējais skolotājs kā Sīzifs tā paša smilšu vaļņa virsotnē apņēmīgi stumj mēslu ķerru, lai ar tiem aizkavētu kāpas gaitu, un, protams, vārnu kodēji samiedz acis, kad zobi aukstasinīgi tuvojas notvertā putna pelēcīgajam skaustam. Paldies teātrim un izrādes veidotājiem par impulsu romānu tā pirmās skatuves versijas gaidās pārlasīt vēlreiz.

Izrādes ievads intrigē, jo it kā restaurē romāna raisītās izjūtas. Pār spēles laukuma centrā veikli izveidoto nogāzi kailās kājas kairi pārlikusi vietējā skolotāja nosvērtā meita Helēna un laivu būvnieka brašais dēls Jonatans. Pustumsai, čukstiem un kautrajam flirtam pirmreizīguma efektu piešķir viņu skalošanās videoprojeksijā, bet turpinājumā... izrāde attālinās no atpazīstamām noskaņām un konkrētām cilvēciskajām izjūtām.

Režisore Inese Mičule pagājušās sezonas izskaņā saņēma Eduarda Smilģa vārdā nosaukto balvu par nozīmīgu, spilgtu un novatorisku režiju. Nav noliedzams, ka režisores pēdējo sezonu skatuves darbus Valmieras teātrī raksturo stabila uzbūve un psiholoģisks pamatīgums, bet šo izrāžu saturiskās kvalitātes vairāk saistās ar vēlmi godināt runāto vārdu, dialogu, lai atbilstošā mērogā izskanētu autoru pieteiktās tēmas. Tā drīzāk ir tradicionāla, nevis oriģināla pieeja, bet varbūt mūsdienu teātrī, kurā netrūkst performatīva rakstura iespraudumu, tā arī ir inovācija.

Mākslinieks Gints Sippo, ar kura dalību režisore savulaik ir veidojusi vairākas izrādes, piedāvā vizuāli izsmalcinātu scenogrāfisko risinājumu. Monumentālā un vienlaikus minimālistiskā skatuves vide stāstu konceptuāli atbrīvo no piesaistes konkrētai laiktelpai. Nepielūdzamās horizontālās un vertikālās plaknes, atturīgi dabisko krāsu saskaņa atgādina ekskluzīvu interjeru kādā modernā tempļī vai memoriālā, kas vedina uz meditāciju.

Arī visnotaļ statiskā skatuviskā darbība ir izteikti nosacīta, atbrīvota no jebkādas sadzīviskas rosības, kaut gan Alberta Bela fantāzijas radītie varoņi pārstāv dažādas, uzskatos pretrunīgas vietējās sabiedrības grupas ar konkrētiem darbiem papildītu ikdienu. Varbūt bažās par to, ka teiksmaino kuršu tēls šodienas skatītājam liegs identificēties ar rakstnieka piedāvāto problemātiku, radošā grupa ir izvēlējusies tādus paņēmienus, kas ne tikai tiecas vispārināt vēstījumu, bet arī riskē to vērst abstraktu. Šāda pieeja mudina ieklausīties vārdos, bet – vai tādēļ vien šī izrāde atbilstoši režisores un teātra iecerei liek aizdomāties par nacionālo vērtību, arī valodas, apdraudējumu citas lielvaras – globalizācijas – ietekmē?

Draudīgais brīdinājums

Grāmata nenoliedzami ir neatgriezenisku pārmaiņu caurstrāvota gan fiziogēogrāfiski, jo Sventes kalns, kas iemieso dabas stihisko spēku, burtiski pārņem zvejnieku ciematu un atņem tiem mājas, gan simboliski, rakstniekam velkot vāji slēptas paralēles ar pakļaušanos kolonizatoru varai. Taču grāmata ir arī ļoti gaiša savā stingrajā ticībā humānisma ideāliem, cerot uz cilvēka krietno sirdi, skaidro domu un izlēmīgo rīcību.

Šīm personiskajām izjūtām, bez šaubām, nav nekādas nozīmes, vērtējot režisores interpretāciju, kura interesantā kārtā ir pilnīgi atšķirīga – izrāde ir ļoti tumša šī vārda tiešajā un pārnestajā nozīmē. Vāji apgaismotajā spēles telpā notikumiem dramatiska izmisuma noskaņu cita starpā mēģināts piešķirt ar izrādes varoņu laikabiedra Teodora Žeriko gleznas *Medūzas plosts* projekciju, kas pāri skatuvei vīd kā tēlains palimpsests. Savukārt Riharda Zaļupes oriģinālmūzika izmantota, lai mērķtiecīgi radītu gluži apokaliptisku noskaņu, kas kulminē vienā no fināla skatiem, kad varoņi noslīd no slīpās platformas, tās pakājē garšļaukus pārakmeņojušies. Režisores redzējums izskan kā draudīgs brīdinājums, bet pretstatā romānam nav brīvs no moralizēšanas, jo neatstāj cilvēkam iespēju pašam pacīnīties par savu eksistenci un uzņemties atbildību par savas rīcības sekām.

Nabadzīgākie ciema iedzīvotāji, kas pārtiek no sālītām vārnām, proti, vārnu kodēji, izrādē pārtapuši par melnu raganu jeb kuršu pagāniskās pagātnes mantinieču kori, lai gan patiesais kuršu identitātes pētnieks un aizstāvis ir skolotājs Kuronis. Kaut arī Maijas Doveikas, Līgas Zeļģes un Sanitas Paulas varones periodiski veic horeogrāfes Lienas Gravas iestudētās rituālās kustības, visai rupji groteskais spēles veids runā un uzvedībā liek viņās saskatīt vairāk ļaunuma, nevis pirmatnīguma.

Pretēji autora iecerei baronese, kurai pieder laicīgā vara šajā neauglīgajā Prūsijas Karalistes nostūrī, nešķiet kā no citas pasaules nākusi. Kaut arī Daces Bonātes efektīgajā veidolā baronesei piešķirti gorgonas Medūzas valdonīgie vaibsti, arī viņa nomelnējušajās rišās un, iespējams, vīra novalkātajā šinelī kā bijušās godības pārpalikumos tomēr iekļaujas vietējās kopienas nelaimīgajā portretā. Šajā kontekstā stāsts ievirzās ne tik daudz cīņā par individualitāti, bet gan – par izdzīvošanu, kas kaut kādā mērā pat saliedē kolonizatorus ar kolonizētajiem, lai vai kādi būtu katra nodomi.

Sods vai atalgojums?

No pārējiem varoņiem vēl pieminams Egila Melbārža nodokļu uzraugs, jo aktieris šajā tēlā iezīmē konflikta sarežģīšanai nepieciešamo pragmatiskā rīcībpolitika, nevis ļaundara raksturu. Viņš Jonatanam drīzāk tēvišķā tonī atgādina, ka nav iespējams piepildīt visus sapņus, tostarp iegūt izredzēto meiteni, attaisnot vecāku cerības un attīstīt plaukstošu karjeru, bet pasapņot nevienam nav liegts. Pārējie varoņi kā likteņa varā pamesti ceļinieki saplūst ar tumšo vidi tumšajos Ilzes Vītoliņas kostīmos, kurus telpai pieskaņotā vienotā elegancē saista lietišķi tvertas laikmeta stila iezīmes. Arī Ulda Anžes

skolotājs Kuronis ir tikai neuzklausītais, nesadzirdētais mazais cilvēks. Tāpat kā oriģinālā, arī izrādē viņš brīžam zaudē apziņas skaidrību, jo nespēj pieņemt savu pašizliedzīgo pūliņu drīzo neveiksmi, pretojoties dabai un liktenim.

Kāpai, kas finālā vārda tiešā nozīmē saceļas pret ciema iedzīvotājiem, ir atrasts funkcionāls, nosacīts un reizē poētisks izteicējs, ko veido gaiša koka plāksnes ar tā struktūras rakstu, kas brīžam salokās, atainojot smilšu nemierīgo kustību. Turpretī jēdzieniski ietilpīgajām, bet tehniski sarežģīti risināmajām redzes gleznām, kā smilšu ieplūšana baznīcā, aitu mēsli uz kāpas virsotnes kā vienīgais glābiņš no gaidāmās postažas un, galvenais, vārnu košana, kas pirms vairākiem gadiem satrieca mūsu sabiedrības ētiskās jūtas, kad šie nelaimīgie putni parādījās kāda restorāna ēdienkartē, skatuves ekvivalents netiek piedāvāts.

Izrādes noslēgumā atgriežamies Kuršu marē, kur viss tāpat notiek pa vecam. Tur satiekas vietējā sieva, kuru apzināti vecinātā tēlā iemieso Maija Doveika, un Raimonda Celma Jonatans, kurš, pilsētā mantas vārdā nodevis piederību savai tautai, zemei un valodai, ir palicis tikpat jauns un stalts kā pirms liktenīgajiem notikumiem. Viņš nav sadudzis pašpārmetumos, un pat ziņa par Helēnas pāragro nāvi uz viņu neatstāj vērā ņemamu iespaidu. Citiem vārdiem, Jonatans nav novecojis. Vai tas ļauj spriest par viņa izvēles pareizību? Vai tas ir viņa sods vai atalgojums? Uz to radošā komanda atbildes nesniedz.

Taču šie ķecerīgie jautājumi negaidīti var sasaukties arī ar romāna vēstījumu – vai visām lietām nav savs laiks un vieta vai labāki tomēr ir izmisīgi centieni pielāgoties, lai izdzīvotu arvien mainīgajos laikos, vienlaikus nepazaudējot savas esības kodolu? Varbūt atbilde ir spējā uzņemties atbildību neatkarīgi no izvēles.